

Fil.ü.f.d. **Kamil ADIŞIRİNOV**
AMEA Nizami Gəncəvi adına Ədəbiyyat İnstitutunun doktorantı

HÜSEYN CAVIDDƏN DƏRS ALMIŞ ŞƏKİLİ SƏNƏTKAR

XX əsrin 30-60-cı illərində Şəkidə yazıb-yaradan şair–nasirlərdən biri də Hüseyn Caviddən dərs almış Məmmədiyyə Cabbarov (Süleymanlı) olmuşdur. Uzun illər yazıçı–jurnalist kimi fəaliyyət göstərmiş, “Səbuhi” ədəbi məclisinin təşkilində xidmətləri əvəzsiz olmuşdur. Onun təşkilatçılıq səyi nəticəsində məclisin sıraları yeni-yeni gənc ədəbi qüvvələr hesabına möhkəmlənmişdir. Yaradıcılığında şeir, hekayə, очерк, felyeton kimi ədəbi formalardan istifadə etmişdir. Əsərlərində siyasi rejimin tələblərindən irəli gələn təsirdən çox, milli ruh üstünlük təşkil edir.

Məmmədiyyə Süleyman oğlu Cabbarov (Süleymanlı) 1910-cu ildə Şəkidə tacir ailəsində anadan olmuşdur. İbtidai təhsilini şəhər məktəbində aldıqdan sonra, orta təhsilini tamamlayıb, 1927-ci ildə Bakı Pedaqoji Texnikumuna daxil olmuş, 1931-ci ildə oranı bitirmişdir. Texnikumda oxuyarkən o, ədəbiyyatımızın qüdrətli nümayəndələri olmuş Hüseyn Cavid və Abdulla Şaiqdən dərs almışdır. Bu qüdrətli söz ustaları M. Süleymanlının ədəbiyyata gəlişində böyük rol oynamışlar. O, pedaqoji təhsil aldıqdan sonra ibtidai məktəblərdə dərs demək hüququ qazanmış, 1931-ci ildə müəllim kimi ilk əmək fəaliyyətinə başlamışdır. Bədii yaradıcılığa 14 yaşında başlayan M. Süleymanlının “Firuzənin qəhrəmanlığı” adlı ilk hekayəsi 1930-cu ildə Respublika Yazıçılar İttifaqının orqanı olan “Aprel alovları” jurnalında, seirləri isə Şəkidə dərc edilən “Nuxa fəhləsi” kimi dövrü nəşrlərdə çıxmışdır.

M. Süleymanlının müəllimlik fəaliyyətinin coğrafiyası geniş olmuş, Şəkinin şəhər və kənd məktəblərində, fəhlə fakültələrində dərs demiş, şagirdlərə Azərbaycan dili və ədəbiyyatı fənnini sevdirmişdir. 1936-cı ildə o, Azərbaycan Müəllimlər İnstitutunu qiyabi yolla bitirərək ali təhsilli Azərbaycan dili və ədəbiyyatı müəllimi ixtisasını qazanmış, sonralar bir sıra məsul vəzifələrdə çalışmışdır. 1936-cı ildən sonra yerli mətbuat orqanlarında jurnalist kimi fəaliyyət göstərmiş, “Şəki fəhləsi” qəzetində redaktor müavini, məsul katib və “İpəkçi” qəzetinin 1958-66-cı illərdə redaktoru olmuşdur.

1966-cı ildə Məmmədiyyə Süleymanlı ailəsi ilə birlikdə Bakı şəhərinə köçmüş, Respublika Bilik Cəmiyyətində nəşriyyat direktoru vəzifəsində çalışmışdır.

Məsul vəzifələr M. Süleymanlının respublikamızın ədəbi ictimaiyyətinə şair- nasir, publisist kimi geniş tanıtmış, o, dövrünün tanınmış adamları olan İsmayıl Dağıstanlı, Yusif Vəliyev, Sabit Rəhman, Əbdüləzəl Dəmirçizadə, Ələvsət Sadıqov, Hacıoğlu, Yunis Qarabağlı, Əvəz Sadıq, Məhyəddin Abbasov, Abdülhəmid Həmidov, Nizami Nəbiyev, Lütfəli Həsənov, Məmməd Çələbiyev, Nurpaşa Hümətov, Yaqub Mahir, Abdurrahman Məmmədov və başqalarını ilə dostluq və yaradıcılıq əlaqələri saxlamışdır.

Onun əsərləri ayrıca kitab şəklində çap olunmasa da, müntəzəm olaraq “Elm və həyat”, “Kırpi”, “Azərbaycan” jurnallarında, “Kommunist”, “Sovet kəndi”, “Azərbaycan müəllimi”, “Ədəbiyyat və incəsənət” və s. qəzetlərdə çap olunmuşdur.

M. Süleymanlının qələmindən çıxan “Mehriban”, “Direktor Daşdəmirov”, “Rəhimə”, “Xoşbəxt ailə”, “Yarımqıç Həmid”, “Dərsi-üsuli cədid” və s. onlarla hekayələrində zamanın aktual mövzuları əks etdirilmişdir.

Məmmədiyyə Süleymanlı 1936-cı ildən Azərbaycan Yazıçılar İttifaqının, 1958-ci ildən isə respublika və keçmiş SSRİ Jurnalistlər İttifaqının üzvü olmuşdur.

O, 1997-ci ilin mart ayının 30-da 87 yaşında Bakı şəhərində vəfat etmiş, Bakının Razin qəsəbəsində “Göl” qəbiristanlığında dəfn edilmişdir.

Məmmədiyyə Süleymanlının ədəbiyyat ələmində öz yolunu tez tapmasının və sürətlə addımlaya bilməsinin əsas səbəbi şüurlu və səmərəli mütaliəsi olmuşdur. Çünki bir müəllim və təbliğatçı kimi ədib yaşadığı mühitdə elmə, təhsilə olan ehtiyacı görmüş, ilk əsəri olan “Firuzənin

qəhrəmanlığı"[14] adlı hekayəsində çadrasını ataraq əsil xoşbəxtliyi yenilikdə görən bir Şərq qadını surəti yaratmışdır. Hekayədə göstərilir ki, Firuzə yeniliyə düşmən, köhnə fikirli, mövhumatçı bir adam olan Hacı Qasımın qızıdır. O, atasının etirazlarına baxmayaraq təhsil almış, Pedaqoji Texnikumu bitirmişdir. Firuzə atasının hədə və qorxularına baxmayaraq qadın əsarətinin rəmzi olan çadrasını ataraq məktəbdən evə çadrasız qayıdır. Qadın əsarətinin rəmzi olan çadraya qarşı bu üsyankar münasibətlə M.Süleymanlı böyük C.Cabbarlının "Sevil" pyesində irəli sürülən ideyanı davam etdirmişdir. Təsadüfi deyil ki, yenilik ruhu səpən bu hekayəni Azərbaycan Yazıçılar İttifaqı özünün orqanı olan "Aprel alovları" məcmuəsində (1930) nəşr etmişdi.

Ədibin "Mehriban"[14] (1940) hekayəsində də maarifçilik məsələləri ön plana çəkilmişdir. Hekayədə kiçik yaşlarından atasını itirən, anasının himayəsində Əzəmət adlı bacısı ilə qalan Mehriban adlı bir qızın taleyindən söhbət açılır. Cəmiyyətin inkişafında təhsilin rolunu yüksək qiymətləndirən müəllifin qələmində Mehriban ali təhsilli müəllimə kimi canlandırılır. Gənc müəllimə Azərbaycanın sərhəd rayonlarından birinə işləməyə göndərilir. O, gözəl davranışı və pedaqoji ustalığı ilə valideynlərin böyük məhəbbətini qazanır. Hekayənin sonunda Mehriban sərhədi pozan yad adamı yaxalamaqla ayıq-sayıq bir insan kimi də oxucuların yaddaşında qalır.

M.Süleymanlı həyatda olduğu kimi, sənətində də qorxmaz bir insan olmuşdur. 40-cı illərdə kolxoz quruculuğunun cəmiyyətin təsərrüfat həyatında yenicə özünü göstərdiyi bir vaxtda, kolxoz sistemində rəhbərlik edən rüşvətxor, karyeraçı kolxoz sədrələrini tənqid və ifşa etmək böyük cəsarət tələb edirdi. Heç bir hədə və təqiqlərdən çəkinməyən ədib "Cəzalandılar"[14] hekayəsinin baş mənfii qəhrəmanı Əlimov surəti ilə onların simasını ümumiləşdirə bildi. Əlimov qardaşı Hüseynqulunu və qayını Qəşəmi lazımı vəzifələrdə əyləşdirərək kolxoz əmlakını dağıdır. Murad kimi namuslu kolxozçuların əməyinə xor baxır. Lakin bir məsələni unuda bilmərik ki, M.Süleymanlının tənqidi məzmunlu satirik hekayələrinin sonunda ədalət, haqq qalib gəlir, cinayətkarlar, əliyərilər öz cəzalarına çatırlar. Sovet dövlətinin zamanı üçün humanist qanunları bu ünsürləri cinayət məsuliyyətinə cəlb edir. Müəllifin kolxoz həyatından bəhs edən istər "Cəzalandılar"[14], istərsə də "Direktor Daşdəmirov"[14] adlı hekayələrinin sonu bu cür bitir.

"Direktor Daşdəmirov"[14] adlı hekayənin qəhrəmanı Daşdəmirov Əlimovdan daha irəli gedib. O, rayon MTS-in (Maşın Traktor Stansiyasının) direktorudur. Daşdəmirov savadsız, qabiliyyətsiz bir adamdır. Lakin o, savadsız ola-ola savadlı, öz ixtisasını gözəl bilən aqronom Cəfərov, MTS-in siyasi işlərinə rəhbərlik edən Qocayev kimi ağıllı adamlara göstəriş verir, onları təhqir edir. İlk baxışdan oxucu hiss edir ki, Daşdəmirov mühitin layiqli meyvəsidir. O, idarəçilikdə heç kəsə hesablaşmır, mənəm-mənəmlik onu daim müşayiət edir. Daşdəmirov MTS direktoru olmasına baxmayaraq kolxozların heç birini tanımır. O, ünvanına söylənmiş hər haqq sözü, özünə qazılmış quyu kimi qiymətləndirir. Əsərin sonunda Daşdəmirov öz əməllərinin qurbanı olaraq məsuliyyətə cəlb edilir.

M.Süleymanlının nəsrində Böyük Vətən müharibəsi mövzusu da mühüm yer tutur. Onun "Rəhimə" adlı hekayəsi bu mövzuya həsr edilmişdir. Hekayədə Rəhimə adlı azərbaycanlı bir qızın qəhrəmanlığı və faşist əsirliyindəki əzab-əziyyətli həyatı istedadlı bir yazıçı qələmi ilə oxucuya çatdırılır.

Saf, vicdanlı, namuslu əməyin təsviri və təbliği M.Süleymanlının nəsrinin aparıcı mövzularındandır. Onun "İstehsalat qabaqcılı" (1956), "Xoşbəxt ailə" (1958) adlı öçerkləri gənc burucu Rəna Quliyevanın və Bəxtiyar Eldarovun namuslu əməyinə həsr edilmişdir. Yazıçı 1965-ci ildə qələmə aldığı "İpəkçilər ailəsi" adlı öçerkində də bu mövzunu davam etdirmişdir.

M.Süleymanlının nəsr yaradıcılığında cəmiyyətin müxtəlif sahəsinin bəlaləri ilə bağlı yazmış olduğu satirik ruhlu hekayələri mühüm yer tutur. Məlumdur ki, müşahidə və müşahidəçilik bədii istedadın ayrılmaz hissəsidir. Ədibin kiçik həcmli felyetonlarında həyatı dərindən müşahidə etmək və duymaq qabiliyyəti açıq şəkildə özünü göstərmişdir. Elə buna görə idi ki, dövrün ən məşhur satirik nəşri olan "Kirpi" jurnalı 50-60-cı illərdə M.Süleymanlının felyetonlarına öz səhifələrində geniş yer vermişdir. Ədibin yaddaqalan tiplər qalareyasına daxil olan surətlərdən biri "Yarımcıq Həmid"[12] felyetonunun baş qəhrəmanı Nuxa 5 nömrəli Tikinti-Quraşdırma İdarəsinin rəisi Həmid Məcidovdur. O, özünə "Yarımcıq" ləqəbini qazanmışdır. Onun bu ləqəbi necə

qazanmasını felyetondan aşağıdakı kimi oxuyuruq: "Düzünə qalsa, bu ad Həmidə çox yararlıdır. Onun rəis olduğu tikinti idarəsi beş ildir ki, Nuxa şəhər mexanizasiya məktəbini tikir. Hər ilin əvvəlində Həmid iclaslarda söz verib, and içir ki, bina bu il tikilib istifadəyə veriləcək. İl qurtaranda isə yenə də həmin bina yarımcıq qalır. Elə Həmidə verilən "Yarımcıq" ləqəbi də buradan əmələ gəlmişdir"[12, s.5].

Əsərdə müəllifin yaşadığı siyasi mühitə tənqidi münasibəti Şəhər Partiya Komitəsinin ikinci katibi Fərrux İsmayilovun dili ilə açıqlanır: "Əlbəttə, nuxalıqlar Həmidə düzgün ləqəb verirlər. Həmid harada yarımcıq və harada bütöv iş görməyi bilən adamdır. Məs: mənim evimi on günün içində əməlli-başlı təmir elətdirdi. Həyatımə məhəccər çəkirdi. Heç yarımcıq qoymadı. İndi görün mənim kimi Nuxada nə qədər məsul işçi var. Hərəsinin evinə bir taxta vüranda Həmid elə yarımcıq olar da..."[12, s.5].

Felyetonda müəllif Həmidin təkə tikinti işlərində deyil, məişətdə də yarımcıq olduğunu göstərir. O, çoxarvadlılıq ideyabazlarındanır.

Ədibin "Dərsi-üsuli-cədid", "Bəs bu cinayət deyil?" adlı felyetonlarında da cəmiyyətdəki yaramazlıqlar tənqid atəşinə tutulmuşdur.

XX əsrin 30-cu illərində hekayələrində vicdanlı, savadlı, elmi müəllim surətləri yaradan müəllif, 60-cı illərdə bu şəərəfli peşəyə ləkə gətirən müəllimləri "Universal müəllim"[1] hekayəsində Məmməd Məmmədzadə ümumiləşdirməsi ilə tənqid etmişdir. Felyetondakı tip Şəki mühiti ilə bağlı olmasa da, ümumi bir tiptir. M.Süleymanlının ilk satirik qələmindən qaça bilməyən Məmməd Məmmədzadə onun satirasının gur işığında çox eybəcər və miskin görünür. Müəllif qəhrəmanını oxucularına aşağıdakı kimi təqdim edir: "O, (Məmməd Məmmədzadə A.K.) Qobu kəndində ədəbiyyat dərsi apardığı kimi, Bakının başqa məktəblərində də fizikadan, riyaziyyatdan, tarixdən, coğrafiyadan dərs deyir. Hələ bu harasıdır? Məmməd müəllim Bakı Politeknik Texnikumunda avtomatlaşdırma, mexanikləşdirmə, hətta yol quruluşu və körpü salınması haqqında da mühazirələr oxuyur. Məmmədzadə tələbələrə körpü salınması haqqında danışanda adamın yadına misgərin şagirdlərinə öyrətdiyi nimçə-çömçə əhvalatı düşür. Misgər şagirdlərinə demişdi:

-Bala, bax, bu gördüyün misdir, qoyarsan ocağın üstünə olar isti, döyərsən olar yastı, qıraqlarını qatlırsan, olar nimçə, bir quyruq qoyarsan olar çömçə"[1].

M.Süleymanlı şeir yaradıcılığına 20-ci illərin sonlarından başlamışdır. Şairin bu illərdə yazmış olduğu şeirlərində proletar poeziyasının təsiri özünü göstərmişdir. Müasirləri kimi M.Süleymanlı da hər cür yeniliyi, müasirliyi Şura hökumətinin naliyyətləri kimi qiymətləndirmişdir: Bu təsirdən idi ki, şair "Gecə boğuldu, gündüz oldu" adlı süjetli şeirində yazır:

Bir gün bir dəstəyə qoşuldu Əhməd,
Çalışdı, çarpışdı, eylədi hümmət
Oldu bir şəhərdə qızıl komsomol,
Tutdu yeni məslək, tutdu yeni yol.
Yaşasın Şuralar, yaşasın hər an,
Onun sayəsində yüksəlir cahın.

Şairin "Hörmət"[7], "Zərbəçinin türküsü"[7], "Duyğularım"[7], "Haray"[7], "Vuruş"[8], "Komsomol"[8], "Bu gün"[8], "İnqilab"[8], "Qalibiyyətə doğru"[8], "Mən kiməm"[9], "Kolxozçunun şərqisi"[9], "On ,beş"[9], "Partiya"[9], "Sağ ol, rəhbər"[10] kimi şeirlərində sovet poeziyasının tələblərindən irəli gələn ruh hakimdir.

M.Süleymanlı şeirlərində vətənpərvər bir şair təsiri bağışlayır. Onun lirikasında sovetizm çərçivəsindən çıxaraq vəsf xarakteri daşıyan milli ruhda yazılmış əsərlər də var ki, onların sırasında "Azərbaycan"[10] şeiri mühüm yer tutur. Cəmi səkkiz bənddən ibarət olan bu şeirdən vətənpərvər bir qələm sahibinin nəfəsi duyulur. Şeir quruluş etibarilə dahi S.Vurğunun "Azərbaycan" şeirini xatırlatsa da, məzmun etibarilə orijinaldır. Şair sadə deyim tərzilə vətəninini tərənnüm edərək yazmışdır:

El bilir ki, öz oğlunam,
Doğulandan vurğunam.

Mənim fikrim, mənim anam.

Sən olmusan, Azərbaycan,

Yolunda qurbanı bu can! [10]

Şair vətəninə vurgunluğunu, onun təbiətinin gözəlliyini, ucu zirvəli dağlarını, gül-çiçəkli bağlarını vəsf edərək yazır:

Min hikmət var dağlarında,

Gül-çiçəkli bağlarında

Sən bu gənclik çağlarında,

Nə qəşəngsən, Azərbaycan!

Yolunda qurbanı bu can! [10]

Şeirdə vətəni dünyaya tanıdan Koroğluları, şairləri ilə fəxr etdiyini bildirərək şair yazır:

Koroğlular vətənisən,

Şairlərin məskənisən,

Yağılara göstərdin sən,

Öz gücünü, Azərbaycan,

Yolunda qurbanı bu can! [10]

Bu şeirin yazıldığı vaxtlarda "bizim böyük vətənimiz" var idi. Belə dövrdə Azərbaycana Vətən demək, onu şeirlə tərənnüm etmək hər adamın hünəri deyildi.

M.Süleymanlının lirikası mövzu etibarilə rəngarəngdir. Burada adı ithaf şeirlərindən tutmuş, Nuxada baş verən hər bir ictimai-mədəni hadisəyə həsr edilmiş şeirlər də vardır. Şairin "Səbuhi" adlı şeiri böyük M.F.Axundzadəyə ithaf edilmişdir. Böyük Mirzə Fətəlinin vaxtilə mübarizə apardığı cəhəlin və mövhumatın aradan qalxmasını, dahi dramaturqun arzularının artıq çin olduğunu göstərən şair yazırdı:

Ey Səbuhi, mərd insan, ey qəlblərin təbibi,

Zalımların düşməni, böyük xalqın ədibi.

Çox keçmədi dediyin o sözlərdən, əlbətt,

Arzuların çevrilib, oldu tamam həqiqət.

Nə xəsis Hacı Qara, nə falçı var, nə dərviş,

Nə soyğunçu, nə quldur, bambaşqadır indi iş.

Tamaşaya gəl, şair, Sonaların dəyişmiş,

Yerdə, göydə, hər yerdə döyüşlərə girişmiş.

Elə "Səbuhi" yaradıcılığına olan məhəbbətdən irəli gəlmişdir ki, XX əsrin 30-cu illərində "Şəki fəhləsi" qəzeti redaksiyasının nəzdində fəaliyyət göstərən ədəbi məclisin adının "Səbuhi" qoyulmasının təşəbbüsçülərindən biri M.Süleymanlı olmuşdur.

Ümumiyyətlə, ədəbiyyatımıza dahi Hüseyn Cavid təsiri ilə gələn M.Süleymanlı gələcək nəsillər tərəfindən XX əsrin 30-80-cı illərində yazıb-yaradan, Şəkidə ədəbi gəncliyin yetişməsində böyük rol oynamış yazıçı-şair, nasir kimi hörmətlə yad ediləcəkdir

ƏDƏBİYYAT:

1. Süleymanlı. M. Universal müəllim. // Kirpi, Bakı, 1967, № 12, səh 4
2. Süleymanlı. M. Yuxu çin oldu: felyeton. // Kirpi, Bakı, 1954, № 4, səh 4
3. Süleymanlı. M. Sual- cavab: satirik şeir. " Nuxa fəhləsi", qəz., Nuxa, 1957, 31 mart
4. Süleymanlı. M. İxtisar: hekayə. " Nuxa fəhləsi", qəz., Nuxa, 1958, may
5. Süleymanlı. M. Baş tutmayan alver: felyeton. // Kirpi, Bakı, 1954, №12, səh 5
6. Süleymanlı.M. Şaxta baba (ssenari). "Nuxa fəhləsi", qəz., Nuxa, 1957, 15 dekabr
7. Süleymanlı. M. "Hörmət", "Zərbəçinin türküsü", "Duyğularım", "Haray": şeirlər. Əlyazması.
8. Süleymanlı.M. "Vuruş", "Komsomol", "Bu gün", "İnqilab", "Qalibiyyətə doğru": şeirlər. Əlyazması.

9. Süleymanlı.M. "Mən kiməm", "Kolxozçunun şərqisi", "On beş", "Partiya" : şeirlər. Əlyazması.
10. Süleymanlı.M. "Sağ ol, rəhbər", "Azərbaycan", "Qadın", "Sona", "Salamlar" : şeirlər. Əlyazması.
11. Süleymanlı.M.Nuxa aşığılarının konferensiyası."Nuxa fəhləsi", qəz., Şəki,10 mart
12. Süleymanlı. M. Yarımçıq Həmid: felyeton. // Kirpi, Bakı, 1956, № 16,səh 5
13. Süleymanlı. M. Köhnə dələduzun təzə nömrələri: felyeton. Əlyazması.
14. Süleymanlı.M."Firuzənin qəhrəmanlığı", "Mehriban", "Cəzalandılar", "Direktor Daşdəmirov" : hekayələr. Əlyazması.

SUMMARY

It is debated from the life and literary activities of Mammadiyya Suleymanlı from Sheki who had touse lesson from Huseyn Javid in article. The author drows national spirit, fearlessness and cavage with interesting facts which has on the poem and prose samples of the writer who is the follower of literary spirit of Huseyn Javid. The spirit of contemn poraneity social defects of Soviet society which has on the prose of Mammadiyya Suleymanlı iz drawn about aceureote writer s observation.The investigator also stars a conversation with the language of facts about the role of Mammadiyya Suleymanlı in the development and formation of literary environment of Sheki in XX century.